

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою – «Засоби і напрями державного регулювання економіки»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол
від 25.06.2024р. № 23

Розробник:

завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, доцент Лук'янихіна О.А.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародних економічних відносин ННІ БіЕМ СумДУ,
доктор економічних наук, професор Таранюк Л.М.
2. заступник директора - начальник відділу навчально-методичної роботи
Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент Науменко К.С.

План лекції.

1. Сутність і функції держави в ринковій економіці.
2. Теорії (моделі) державного регулювання економіки.
3. Форми і методи державного регулювання ринкової економіки.
4. Фінанси як економічна категорія, їх функції, суб'єкти і види фінансових відносин:
5. Державний бюджет, його сутність, структура. Бюджетний дефіцит і державний борг.
6. Сутність, функції та види податків. Податкова система
7. Банки, їхні функції та види. Банківська система

Рекомендована література:

Нормативна основна

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI/ *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. с.572 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №13-14, № 15-16, № 17 . Ст.112; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
3. Про банки і банківську діяльність Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. Ст.30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
4. Про вдосконалення державного регулювання у сфері зайнятості населення та ринку праці в Україні: Указ Президента України № 1073/2005 від 11.07.2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 2829.07.2005. Ст. 1614 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073/2005#Text>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення Законопроект від 20.09.2019 №2178-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>
6. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України № 1602-III від 23.03.2000 із змінами від 02.12.2012. *Голос України*. 2000. 5 травня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>
7. Про Державний бюджет України на 2019 рік Закон України № **2629-VIII** від 23.11.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>
8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 за № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст.238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
9. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України 2697-VIII від 28.02.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
10. Про концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України № 1359-XIV від 24.12.1999. *Офіційний вісник*. 2000. № 1 (21.01.2000). Ст. 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>

11. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки / Верховна Рада України. Офіц. вид. *Відомості ВВР*. 1998. № 38 (13.10.1998). Ст. 248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80>
12. Національна економічна стратегія до 2030 року: затв. Постановою Кабінету міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

Основна

1. Основи економічної теорії : навч. посіб. / Т. Ф. Ларіна, Н. В. Павленко, В. Ю. Прокопенко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ФОП В.П. Тарасенко, 2015. 310 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
2. Основи економічної теорії та судової бухгалтерії: навч. посіб. /Т.Ф. Ларіна, Н.В. Павленко, С.О. Ткаченко, В.А. Фурса; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 328 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
3. Камінська Т. М. Основи економічної теорії. 2-е вид., випр. К.: ВСВ «Медицина», 2018. 222с. URL: <https://www.medpublish.com.ua/images/pdf/74988.pdf>

Допоміжна

1. Банківська система України: монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. 187 с. Url: http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/k_bs/koreneva_001.pdf
2. Економічна теорія / Н. П. Мацелюх, Л. М. Касьяненко, І. А. Максименко [та ін.] ; Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2019. 478 с. (Серія «На допомогу студенту УДФСУ, т. 56). URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/4227/1/4064_IR.pdf
3. Макконнелл, К.Р. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика [текст]. Частина 2. Мікроекономіка / Макконнелл К.Р., Брю С.Л. ; пер. з англ. [13-те видання]. Наук. ред. перекладу Т. Панчишина. Львів : Просвіта, 1999. 650с.
4. Молдован О. О. Стратегія реформування системи державних фінансів України: завдання, пріоритети, механізми: аналіт. доп. К. : НІСД, 2014. 48 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Moldavan_ekon-ea5f2.pdf
5. Мочерний, С.В. Економічна теорія [текст] : Посібник. К.: Академія, 2011. 656с.
6. Основи економічної теорії: підруч. / за заг. ред. Л.С. Шевченко. Харків: Право, 2016. 448 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/ET/KURS/OSNOVA_ET/EkonomTeoria.pdf
7. Пушкарєнко П.І. Економічна теорія : Модульний курс: підручник. Суми: ВТД „Університетська книга”, 2011р. 384с.
8. Сенишин О. С. Горинь М. О., Кундицький О. О. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с. URL: https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/PIDRUCHNYK_DERZHAVNE-REHULYUVANNYA-EKONOMIKY_Senyshyn-Horyn-Kundytsky.pdf

Наукові статті

1. Lukianykhin V., Lukianykhina O., Provozin N. "Bottleneck" in the system of state governance through complex ecological programs realization in Ukraine. *Вісник*

- Сумського державного університету. Серія Економіка. 2018. № 3. С. 7-14. DOI: 10.21272/1817-9215.2018.3-1. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/76973/1/Lukianykhin_Lukianykhina_Provozin_visnyk.fem.pdf
2. Бандура О.В. Ефективність монетарної (регуляторної) політики та стале зростання. *Економічна теорія*. 2017. № 1. URL: <https://doi.org/10.15407/etet2017.01.077>
 3. Єфименко Т. І. Система управління державними фінансами України: проблеми економічної безпеки. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 28-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_11-12_4
 4. Жаліло Я.А. Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку. *Економічна теорія*. 2016. № 1. С.39-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_1_5.
 5. Жукова Л.Ж. Альтернативність економічного розвитку держави з погляду інституційного підходу перетворень. *Економічна теорія*. 2016 № 3. С.33-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_2_4
 6. Кораблін С.О. Національний бізнес-цикл і доходи Зведеного бюджету України: рідходи до оцінки кількісного впливу. *Економічна теорія*. 2016. № 2. С.46- 63
 7. Кудряшов В. П. Імперативи та ризики накопичення державних запозичень. *Економіка України*. 2018. № 6. С. 26-43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_6_4
 8. Лібанова Е. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 4-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_3_2
 9. Лук'янихіна О.А. Управління державним боргом як запорука фінансової безпеки держави. *Актуальні питання безпеки фінансової системи держави: зб. наук. праць Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., 21 лютого 2014, ХНУВС*. С.186-190. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1197>
 10. Лук'янихіна О.А., Александрова Л.І. Гендерно-орієнтовне бюджетування: стан та перспективи впровадження в Україні. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції: Збірник матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 24-25 травня 2019 року) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2019. С. 160-163. URL:<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6618>*
 11. Лук'янихіна, О.А., Лук'янихін, В.О. Діяльність правоохоронних органів у контексті забезпечення державою суспільних благ. *Шлях успіху і перспективи розвитку» (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С.283-286. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9722>
 12. Лук'янихіна О. А., Дементов В.О., Парфентій Л.А. Антикризисні інструменти соціально-економічного розвитку громад у воєнний та повоєнний час. *Бізнес інформ*. 2023. №11.С.61-69 [Index Copernicus](#)
 13. Луніна І. О., Білоусова О. С. Реформування податку на прибуток підприємств у контексті забезпечення стійкості державних фінансів. *Економіка України*. 2018. №7. С. 46-58.
 14. Радіонов Ю. Використання бюджетних коштів в Україні: тенденції, проблеми і шляхи їх вирішення. *Економіка України*. 2016. № 2. С. 16-37.
 15. Фролова Н. Б. Податкове навантаження на працю, капітал і кінцеве споживання в

умовах дії Податкового кодексу України. *Економіка України*. 2014. № 8. С. 47-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_8_5

16. Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки. *Вісник АМСУ. Серія «Державне управління»* № 2 (9), 2013 р. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/388/1/18.pdf>
17. Шелудько Н. М. Згортання нетрадиційної грошово-кредитної політики: обмеження і перспективи. *Економічна теорія*. 2019. № 4. С. 68-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_4_7.
18. Яременко О. Державний борг і потреба в інституційних реформах. *Економіка України*. 2015. N 6. С. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_6_10

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://www.minfin.gov.ua> - офіційний сайт Міністерства фінансів України.
2. <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> – офіційний сайт Міністерства економіки
3. <http://www.bank.gov.ua/> - офіційний сайт Національного банку України.
4. <http://www.ukrstat.gov.ua> – офіційний сай Державної служби статистики України.
5. <http://old2.niss.gov.ua> – офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень

План лекції.

1. Сутність і функції держави в ринковій економіці.
2. Форми і методи державного регулювання ринкової економіки.
3. Теорії (моделі) державного регулювання економіки.
4. Фінанси як економічна категорія, їх функції, суб'єкти і види фінансових відносин.
5. Державний бюджет, його сутність, структура. Бюджетний дефіцит і державний борг.

Текст лекції

1. Сутність і функції держави в ринковій економіці.

Державне регулювання економіки (ДРЕ) – сукупність способів, засобів, форм і методів цілеспрямованого впливу держави на процеси соціально-економічного розвитку суспільства.

Головні елементи механізму державного регулювання економіки – *суб'єкти, об'єкти, форми, методи і засоби*.

Суб'єкти ДРЕ – це носії, виразники та виконавці господарських інтересів, насамперед соціальні групи, що відрізняються одна від одної за такими ознаками: майно, доходи, види діяльності, професії, галузеві та регіональні інтереси. Це – наймані робітники та власники підприємств, фермери та земельні власники, управлінці та акціонери, інвестори та ін. У кожної з цих груп є свої інтереси, зумовлені їх соціально-економічним становищем, а також належністю до того чи іншого регіону, виду діяльності.

Виконавцями господарських інтересів держави є органи державної та місцевої влади, а також Національний банк.

Об'єкти ДРЕ – це сфери, галузі економіки, а також: ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично або можуть бути вирішені у віддаленому майбутньому, тоді як їх вирішення конче потрібне для нормального функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності.

Державне регулювання економіки здійснюється на основі поєднання різних **економічних теорій**, зумовлених практикою господарювання. В розвитку теорій регулювання економіки виділяються декілька етапів, а саме: меркантилізм; фізіократи; класична теорія регулювання (саморегулювання); марксизм; кейнсіанство; монетаризм; теорія "економіки пропозиції"; теорія раціональних очікувань; теорія суспільного вибору; неокласичний синтез; соціально-інституціональний напрямок.

Концепції економічної діяльності держави.

Поступово формується **економічна роль держави по виконанню нею основних економічних функцій в їх взаємодії з метою забезпечення процесу функціонування і розвитку економічної системи, розширеного суспільного відтворення і сталого розвитку економіки**.

Класики англійської класичної політичної економії, хоча й дотримувалися в основному принципу невтручання держави в економіку, водночас стверджували, що для сприяння національному економічному прогресу держава повинна здійснювати регулювання економіки (норми відсотку, вивозу капіталу, оподаткування, ренти). Зокрема А. Сміт зазначав, що «невидима рука ринку» функціонує лише тоді, коли добре видна «грізна рука закону».

Кейнсіанство - напрямок розвитку економічної теорії, засновником якого вважають видатного англійського економіста Дж.М.Кейнса, який обґрунтовує об'єктивну необхідність і практичне значення державного регулювання економіки.

Праця “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” (1936) містить обґрунтування «фіаско ринку», тобто неспроможності ринкової системи на початку ХХ ст. забезпечити стабільність економічного зростання й вирішення соціальних проблем, через що необхідне широкомасштабне втручання держави в економіку шляхом: 1) впливу на формування сукупного попиту; 2) розвитку державного сектору економіки; 3) централізацією економіки на основі її націоналізації; 4) послабленням ролі приватного підприємництва.

Ця теорія ефективна в складні періоди розвитку економіки: відбудов, науково-технічних перетворень, формування ринкового середовища. Кейнсіанської теорії дотримувались уряди більшості держав, що й сприяло виходу країн з кризи й розрухи.

Монетаризм – економічна школа, яка пропагує відмову від широкого втручання держави в економіку, віддає перевагу непрямим методам, а саме - регулюванню грошового обігу.

Монетаризм і кейнсіанська концепції мають багато позитивного і, як свідчить світовий досвід господарювання, монетарна система забезпечує кращі результати за умов функціонування розвинутого ринку з цивілізованою конкуренцією, а кейнсіанська - в період його становлення.

У сучасних умовах продовжується пошук нових форм і методів впливу держави на економіку, удосконалюються теорії державного регулювання відповідно до змін середовища. Незважаючи на відмінності, в основі усіх сучасних теорій, лежать положення кейнсіанської та монетаристської теорій.

Необхідність державного регулювання ринкової економіки обґрунтували також голландець **Ян Тінберген** і норвежець **Рагнар Фріш**. Згідно з концепцією Я. Тінбергена, економічна політика держави повинна бути спрямована на підвищення добробуту населення, в оцінюванні якого необхідно послуговуватися системою макроекономічних показників так званої “тріади цілей”: зростанням ВВП, реальної зарплати, повної зайнятості, нульової інфляції та ін.

Сучасні прихильники **кейнсіанських** і **некейнсіанських концепцій** виступають за посилення регулюючої ролі держави в економічній сфері. Їх противники – представники **неокласичного** та **монетаристського напрямів** – закликають до обмеження її втручання в господарські процеси. Сформувався компромісний напрям так званого **неокласичного синтезу П. Самуельсона**, суть якого полягає в органічному поєднанні ринкового механізму і державного

Економічні функції держави – головні напрями державного впливу на економіку, сукупність яких розкриває зміст її економічної ролі:

- 1- створення правового режиму економічної діяльності суб'єктів господарювання;
- 2- подолання неспроможностей(провалів ринку)

та іншого інституціонального регулювання економіки.

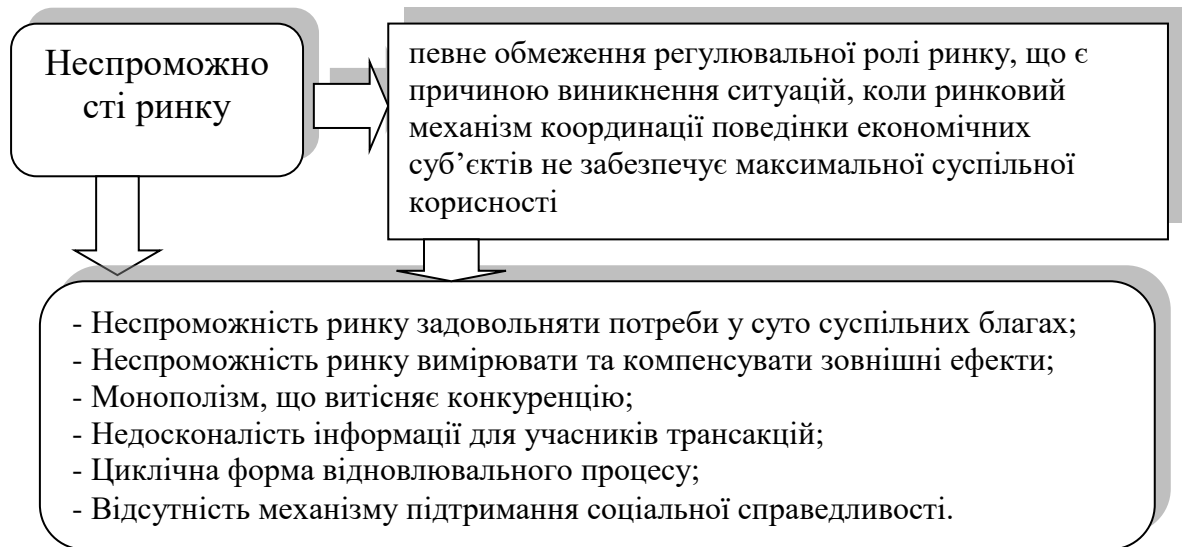

Рис.9.1. Провали ринку

Суспільні блага: національна оборона, фундаментальна наука, охорона правопорядку, національна система комунікацій, державне управління, єдина енергетична система.

Економічні функції держави класифікуються за певними ознаками: видами і цілями діяльності, джерелами фінансування, характером заходів (економічні, адміністративні, стимулювальні, обмежувальні, тощо), обсягом і розподілом діяльності (уся економіка чи певна сфера, довгострокові і короткострокові) і т. ін.

Найбільш розповсюдженою є класифікація за сферою дії: внутрішні і зовнішні функції.

Внутрішні функції – це напрями діяльності держави щодо суспільства в економічній, політичній, ідеологічній, соціальній та інших сферах.

Зовнішні функції – це напрями діяльності щодо інших держав у сфері забезпечення економічних інтересів даної держави і суспільства.

Функції державного регулювання економіки вперше систематизував американський економіст Р. Масгрейв у праці “Фінанси в теорії і практиці” таким чином: надання або регулювання необхідної кількості суспільних благ; розподіл доходів і майна; регулювання рівня зайнятості та рівня цін.

Видатний американський економіст П. Самуельсон вбачає економічну роль держави в трьох її основних функціях: 1) ефективність, 2) справедливість, 3) стабілізація.

У вітчизняній економічній літературі виділяють різну кількість таких функцій: *три* – законодавчу, стабілізуючу, розподільну (А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін), *сім* – управління розвитком економічної системи, забезпечення планомірного розвитку економіки, еколого-економічне відтворення, рівномірний розвиток регіонів країни, справедливий перерозподіл національного доходу, подолання монополізму, створення єдиної нормативної бази економічної політики (С.В. Мочерний, М.В. Довбенко).

Найбільш розповсюдженим і визнаним є такі функції ДРЕ:

- 1) забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, що сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи;
- 2) захист конкуренції;
- 3) перерозподіл доходу та національного багатства;
- 4) коригування розподілу ресурсів для зміни структури національного прибутку;
- 5) стабілізація економіки, тобто стимулювання економічного розвитку, контроль за рівнем зайнятості та інфляції, що породжується коливанням економічної кон'юнктури;
- 6) виправлення вад ринкової системи.

Об'єктивними причинами необхідності ДРЕ України в умовах сьогодення є:

- 1) наявність монополізму в багатьох галузях народного господарства та відсутність досконалої конкуренції;
- 2) недосконалість цінового механізму для певної групи товарів, який робить їх виробництво неефективним;
- 3) повільна адаптація до сучасних умов господарювання окремих ринків - робочої сили, капіталів, інтелектуального продукту тощо;
- 4) забезпечення стабільності і гармонійності суспільства;
- 5) сприяння збереженню та відтворенню природного, культурного, національно - історичного середовища існування народів;
- 6) розв'язання питань міжнародної політики і співпраці.

2.Моделі сучасного державного регулювання економіки.

В економічній науці ствердилися *неокласична, неокейнсіанська і монетарна моделі державного регулювання економіки.*

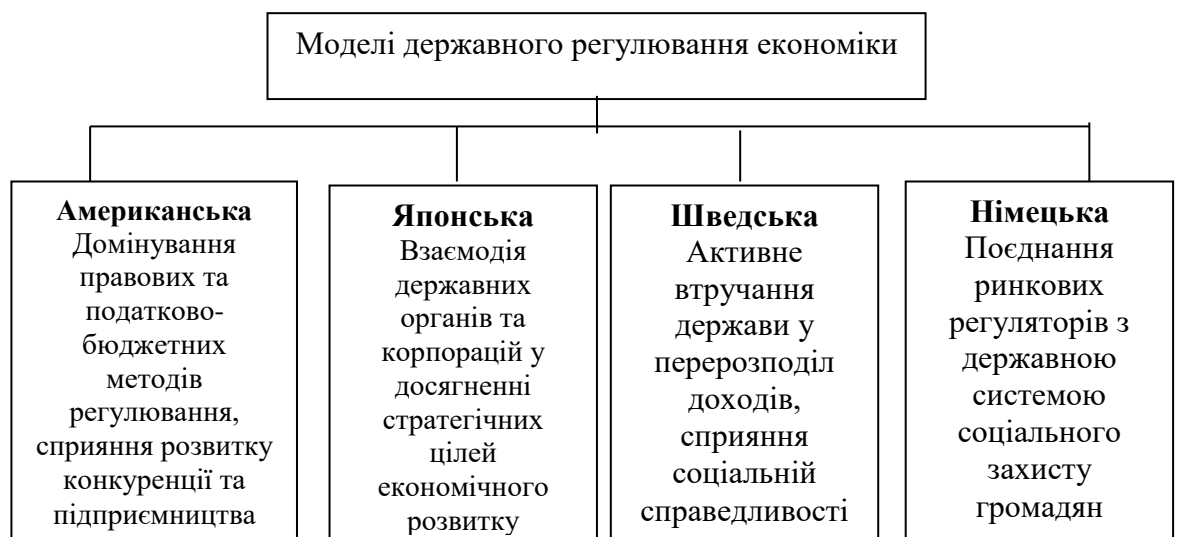

Рис.9.2. Моделі державного регулювання економіки

3. Форми державного регулювання ринкової економіки

У навчальних підручниках, посібниках з економічної теорії, за виключенням виданих С.В. Мочерним, М.В. Довбенком, структуровано не розмежовуються форми і методи державного регулювання економіки. Вважаємо найлогічніше *серед форм* ДРЕ систематизовано виділяти економічну політику, фінансування суспільних благ, регулювання зовнішніх ефектів, планування, програмування і прогнозування (рис. 13.3), а *серед методів* – економічні, правові, адміністративні, інформативні (соціально-психологічні). Між формами і методами сучасної соціальної ринкової економіки існує взаємодія і взаємопроникнення.

Рис. 9.3. Класифікація форм державного регулювання економіки

Економічна політика. В інтересах суспільства уряд здійснює вплив на економіку за допомогою державної активної економічної й соціальної політики, яка виконує переважно практичну, тобто нормативну функцію. Головні *цілі* цієї політики подані на рис. 13.4.

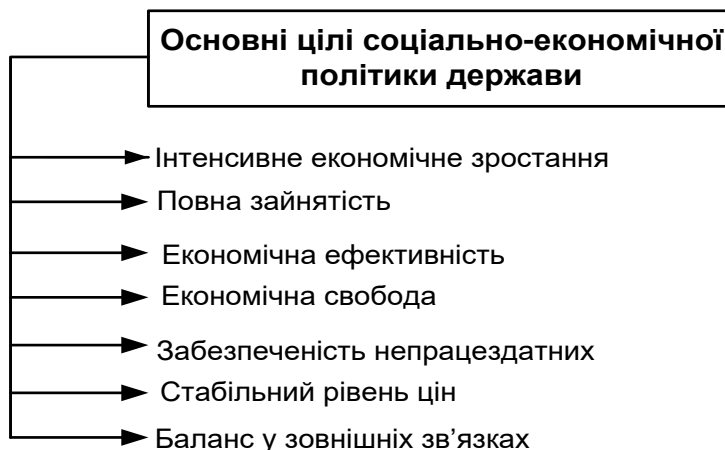

Рис. 9.4. Соціально-економічні цілі державної політики

Економічна політика – система економічних цілей та засобів (інструментів), які забезпечують вирішення стратегічних (довгострокових) і тактичних завдань розвитку економічної системи країни, втілених у державних (урядових) програмах.

Основними складовими елементами економічної політики є грошово-кредитна, податкова, валютна, фінансово-бюджетна, митна, цінова, антиінфляційна, антимонопольна, науково-технічна, структурна, соціальна, екологічна, інвестиційно-інноваційна, промислова, аграрна, регіональна, зовнішньоекономічна політика.

Змістом **політики інтенсивного ресурсозберігаючого економічного зростання** повинно стати зміцнення економічної могутності країни, збільшення обсягів суспільного виробництва життєвих благ і розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення, підвищувати його добробут. Західні противники економічного зростання негативними його наслідками називають забруднення довкілля, виснаження ресурсів та ін. Тому політика економічного зростання **повинна узгоджуватися з сучасною концепцією сталого економічного розвитку**, що ґрунтується на стратегії оптимізації економічної діяльності з гармонізацією природного середовища.

Структурна політика тісно пов'язана з політикою економічного зростання і стабілізації. Вона являє собою обґрунтування програми структурної перебудови і вибір пріоритетних напрямів розвитку народного господарства.

Науково-технічна політика – це діяльність держави і відповідних установ, спрямована на репродукування та використання знань, досягнень НТП і НТР у всіх галузях народного господарства.

Інвестиційно-інноваційна політика – державне управління капітальними вкладеннями в економіку та інноваційною діяльністю по створенню сприятливих умов для формування інноваційних ідей, конструювання науково-дослідних зразків і проектів, нововведень, їх виробничого освоєння і просування на ринок. За розрахунками аналітиків, ємність світового ринку наукомісткої продукції знань сягає 3,5-3,7 трлн. доларів США. А за ціною 1 кг продукту з елементами електроніки – це 100 тонн металу, в Україні ж майже половина ВВП становлять кошти від продажу металу. Це вимагає підвищення норми інвестицій з 9-10% національного доходу до 25-26% та перерозподілу їх на користь «проривних» галузей і технологій.

Соціальна політика – це комплекс соціально-економічних заходів держави, підприємств, організацій, спрямованих на послаблення нерівності у розподілі доходів та майна, на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень та ін.

Фінансування суспільних благ. Постачання до економіки суспільних благ – одна з найважливіших форм державного регулювання економіки. *Суспільне благо відрізняється від приватного двома властивостями – невиключеністю із споживання і відсутністю суперництва між споживачами.* Це означає, що у споживанні суспільних благ беруть участь з рівним оступом всі споживачі. Використання суспільних благ у теорії розглядається як ефект безквиткового пасажира, коли людина, маючи вигоду з користування благом, отримує його безкоштовно й її не можна обмежити або вилучити з числа користувачів.

Існують **чисті суспільні блага** (безпека держави, охорона правопорядку, фундаментальні дослідження, ліквідація наслідків екстремальних ситуацій тощо) і **змішані суспільні блага**, які займають проміжне положення між чистими суспільними та приватними благами і характеризуються частковою невиключеністю. Останні теж поділяються на два різновиди: **загальнодоступні** (земля, надра, флора, фауна у природних лісах і водоймах і т. ін.) і **платні** (бібліотеки, певний стандарт безоплатної освіти та медичної допомоги тощо).

Регулювання зовнішніх ефектів (екстерналій). У сфері економічної діяльності держави знаходиться проблема регулювання зовнішніх ефектів або екстерналій. *Зовнішні ефекти – витрати (вигоди), які пов'язані з виробництвом (споживанням) і які не сплачує (не отримує) та особа або група осіб, що їх здійснює (повинна отримувати).*

В господарській практиці досить часто здобуття даною особою приватної вигоди супроводжується появою вигоди (позитивної екстерналії) або витрат (негативних екстерналій) для решти. В першому випадку прикладом є підвищення врожайності в садівництві завдяки бджільництву, у другому – зменшення вилову риби внаслідок засмічення водойми постійним скиданням неочищених стоків.

Планування – це форма ДРЕ, яка передбачає визначення цілей, розроблення і реалізацію планів на основі наукового передбачення, що базується на пізнанні економічних законів.

Залежно від змісту і статусу в системі управління розрізняють *директивне, індикативне і стратегічне планування.*

Директивне (імперативне) планування означало централізоване доведення обов'язкових суворо регламентованих завдань і показників до підприємств, що мали силу закону. Це сковувало їх ініціативу, призводило до зростання товарно-матеріальних запасів, посилення затратного характеру економіки, зниження ефективності виробництва (здійснювалось у СРСР) тощо.

Індикативне (рекомендаційне) планування передбачає встановлення державою основних макроекономічних показників, системи економічних стимулів та прямих і опосередкованих важелів, які орієнтують економічну діяльність суб'єктів господарювання на виконання планів, забезпечуючи їх при цьому необхідною інформацією, та заходів щодо їх здійснення. У сучасних передових країнах, що розвиваються на основі змішаної економіки, дотримуються принципу: ринок – наскільки можливо, план – наскільки необхідно.

За масштабами розрізняють галузеве індикативне планування, регіональне та планування на підприємстві (бізнес-планування).

Стратегічне планування виробляє таку стратегію поведінки національної економіки на ринку, яка забезпечить її виживання за складних умов шляхом цілеспрямованого управління змінами.

Програмування національної економіки передбачає комплексний аналіз її стану, виявлення найважливіших проблем, вирішення яких неможливе за допомогою ринкових важелів, розроблення та реалізацію окремих стратегічних програм.

Основою програмування є структурне регулювання економіки (або структурне програмування) як вища форма економічного регулювання на національному рівні, яке має системний (у тому числі комплексний) характер і базується на виконанні довго- (10-20 років), середньо- (4-5 років) і короткотермінових програм. Наприклад, Програми соціально-економічного розвитку області.

Планування та програмування економіки взаємопов'язані з її прогнозуванням.

Прогнозування – розробка і складання на основі вивчення закономірностей науково обґрунтованих гіпотез про ймовірний стан економіки і тенденції її розвитку.

Прогнозування поєднує два елементи – передбачення і пропонування. Відповідно до цього розрізняють *пошукове* (опис можливих перспектив, станів, розв'язання проблем майбутнього) і *нормативне* (визначення бажано можливого стану розвитку економіки під впливом цілеспрямованої діяльності).

Основні методи та межі державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки спирається на систему певних методів (способів впливу на економіку) з метою коригування параметрів її розвитку (рис. 13.5):

- 1) *адміністративні (прямі)*;
- 2) *правові*;
- 3) *економічні (опосередковані)*;
- 4) *інформативні (соціально-психологічні)* методи регулювання.

Кожен з них передбачає використання відповідних інструментів (засобів) ДРЕ, які являють собою ті дії, за допомогою яких можна реалізувати цілі та завдання, що постають перед урядом.

Рис. 9.5. Класифікація основних методів і засобів ДРЕ

1. Адміністративні (прямі) методи регулювання. До них відноситься перш за все *безпосереднє управління, регулювання і контроль за державним сектором економіки*, який охоплює ряд галузей, об'єктів, підприємств і організацій, що мають життєво важливе значення для економіки й суспільства або становлять суспільну небезпеку та потребують значної державної підтримки. До таких об'єктів відносять військові, оборонні, енергетичні об'єкти, заповідники, національні музеї, природні парки, курорти, корисні копалини, водні ресурси, ряд наукових установ, а також організації, що контролюють і захищають навколишнє середовище, виконують інші загальнодержавні функції. Такі об'єкти, підприємства, організації найчастіше знаходяться в державній або муніципальній власності, управляються і контролюються державними органами.

2. Правові методи регулювання за своєю сутністю передбачають розробку і прийняття системи економічних, соціальних та організаційно-господарських законів, указів, постанов та інших нормативно-правових актів, які створюють певні юридичні норми і «правила економічної гри», тобто правові засади ринкової економіки, що є гарантом однакових прав і можливостей для усіх форм власності й господарювання. Вони охоплюють правові норми заснування підприємств, здійснення підприємницької діяльності, відносин з органами державного управління, норми щодо відповідальності перед державою і суб'єктами ринку (фізичними і юридичними особами), банкрутства і ліквідації підприємств.

3. Економічні (опосередковані) методи регулювання. За своєю сутністю

являють собою комплекс державних заходів, що забезпечують цілеспрямовані (на основі економічних законів) дії різних суб'єктів господарської діяльності для сталого розвитку економіки, узгодження інтересів і вирішення економічних суперечностей.

До економічних методів державного регулювання економіки належить бюджетне, податкове (фіскальне) та грошово-кредитне (монетарне) регулювання.

Бюджетно-податкове:

Бюджетне регулювання полягає у використанні податково-бюджетних і грошово-кредитних інструментів (оподаткування та державні видатки) з таким розрахунком, щоб вони робили менш відчутними коливання економічного циклу, забезпечували ефективне функціонування національної економіки.

Податкове (фіскальне) регулювання є важливим напрямом бюджетного регулювання. До його інструментів належать податки, збори, субсидії, дотації, субвенції тощо, які відіграють особливу роль у господарському розвитку та економічній політиці. Податкове регулювання прямо впливає на ефективність і справедливість розподілу економічних ресурсів і доходів.

Грошово-кредитне (монетарне) регулювання – сукупність форм, методів і важелів державного впливу на грошово-кредитну сферу. Здійснюється за допомогою таких **інструментів регулювання**: 1) норми обов'язкових резервів; 2) облікової ставки (ставки рефінансування); 3) операцій з державними цінними паперами (ЦП); 4) ризику й ліквідності; 5) грошової емісії з урахуванням сеньйоражу (прибутку від емісії грошей) та інфляційного податку на грошову масу.

У навчальному посібнику «Політична економія» за редакцією К.Т. Кривенка поряд з адміністративно-правовими та економічними виділяються також окремо **донорські** (державні дотації, податкові пільги, пільгові кредити) і **протекціоністські** (захист від зовнішньої конкуренції, квоти і ліцензії, сприяння розвитку національної науки, техніки та технології) **методи ДРЕ**.

4. Інформативні (соціально-психологічні) методи регулювання. До них належать інструменти інформування, переконання і пропаганди, які передбачають соціально-моральний вплив на свідомість, ціннісні пріоритети індивідів, домогосподарств, підприємств (фірм), що мотивують їх діяльність згідно із суспільно визнаними нормами і використовуються на основі даних досліджень із соціальної психології та поведінки людей.

Межі державного регулювання економіки. Найчастіше такі межі визначають за допомогою частки ВВП (або національного доходу), яка перерозподіляється через державний бюджет, та індексом економічної свободи (ІЕС).

ІЕС – це агрегований показник, який включає десять параметрів, що мають складну будову і засвідчують рівень втручання держави в економіку.

Мінімально необхідна (нижня) межа державного регулювання економіки продиктована неспроможністю ринкового механізму саморегулювання економіки вирішити низку важливих для наступного розвитку економічної системи проблем, про які йшлося вище, бо без державного втручання сучасна система ринкового саморегулювання існувати не може.

Максимально допустима (верхня) межа державного регулювання економіки визначається загальнонаціональними інтересами як точка рівноваги між затратами, пов'язаними з державним втручанням, та виграшем у соціально економічній ефективності.

4. Фінанси як економічна категорія, їх функції, суб'єкти і види фінансових відносин.

Необхідність і сутність фінансів. *Об'єктивна необхідність фінансів* пов'язана з розвитком товарно-грошових відносин і полягає в: 1) забезпеченні за їх допомогою безперебійного кругообігу і обігу трьох форм промислового капіталу: грошової, продуктивної й товарної; 2) утворенні на кожному підприємстві грошових коштів, за рахунок яких воно із своїх доходів відшкодовує витрати на виробництво продукції, веде розрахунки з іншими фірмами, сплачує частину доходів у державний і місцеві бюджети, забезпечує власні потреби для нормального функціонування; 3) виникненні тимчасово вільних коштів та їх запозиченні у певні періоди; 4) розподілі й перерозподілі частини валового внутрішнього продукту.

На відміну від товарно-грошових відносин, фінансові потоки мають безеквівалентний, розподільчий і трансфертний характер платежів через реальні фонди, а не за допомогою цін

У сучасних умовах

Фінанси – це система економічних (грошових) відносин, що складаються в суспільстві у процесі формування та використання фондів грошових коштів на основі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП).

За своєю економічною сутністю такі відносини є *відносинами власності* – економічної по привласненню і відчуженню та *юридичної* по належності, володінню, розпорядженню і використанню грошових засобів суб'єктами фінансів.

Фінанси – цільові грошові фонди(кошти) – загального призначення, які формуються ф перерозподіляються державою на основі принципів нееквівалентності і безвідплатності

Фінанси – це економічний інструмент, за допомогою якого здійснюється процес відтворення за рахунок формування і використання грошових фондів.

Для того, щоб зрозуміти зміст і складність фінансових відносин, треба розглянути їх суб'єкти, об'єкти та види.

Суб'єктами фінансових відносин є держава, підприємства, їхні структурні підрозділи, державні органи різних рівнів управління, громадські організації, члени суспільства, домогосподарства.

Об'єктами фінансових відносин є національне багатство і вироблений ВВП.

Фінансові відносини характеризують зміст грошових відносин між суб'єктами економіки на різних рівнях. Часто вони набувають конкретних форм доходів і витрат, платежів і відрахувань, прямих і непрямих податків, митних зборів, трансфертів, акумуляції й виділення коштів, пільг, дотацій, субсидій, субвенцій і т. ін.

Функції фінансів: акумулююча, розподільна, регулююча, відтворювальна, контрольна і стимулююча.

Фінансова система – сукупність різних видів фінансів та виконуваних ними функцій в їх взаємодії та взаємозв'язку.

За організаційною будовою фінансова система включає: суб'єктів фінансових відносин, фінансові потоки, інститути, що регулюють фінансові потоки, фінансовий ринок, фінансову політику держави.

Наявність різних потреб у суб'єктів ринкового господарства зумовлює виникнення і функціонування у фінансовій системі різних структурних видів фінансів: загальнодержавні фінанси (державний бюджет); фінанси спеціальних

урядових фондів; місцеві (регіональні) фінанси органів самоврядування; фінанси підприємств, організацій, установ; галузеві фінанси; фінанси страхування; фінанси системи кредитування; фінанси населення (домашніх господарств); міжнародні фінанси.

У будь-якій країні фінансова система складається передусім з *трьох основних* взаємопов'язаних підсистем:

- 1) **державні фінанси** – система фондів грошових ресурсів держави, що забезпечують виконання властивих їй функцій, а також сукупність форм і методів їх реалізації;
- 2) **фінанси підприємств та організацій (фінанси суб'єктів господарювання)** – грошові ресурси, які забезпечують процес виробництва і відтворення в межах даного підприємства, а також сукупність форм і методів їх створення і використання;
- 3) **фінанси населення (домогосподарств)** грошові фонди, які складаються з прибутків, одержаних громадянами в результаті трудової, господарської чи ще якоїсь діяльності.

Фінансова система держави – сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані та децентралізовані грошові фонди.

- Державні і місцеві фінанси;
- Фінанси підприємств усіх форм власності;
- Централізовані державні та інші фонди;
- Державний кредит;
- Фінансовий ринок.

Фінансова політика держави – сукупність державних заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання для виконання державою їх функцій.

Бюджетна система. Центральне місце у фінансовій системі посідає бюджетна система. Її цілісність забезпечується детальним ув'язуванням доходів та витрат уряду, закріплених в юридичних нормах. Вона формується на основі спеціального документа – бюджету.

Бюджет (англ. *budget* – валіза, сумка) – кошторис щорічних доходів і витрат держави.

Бюджетна система – сукупність усіх бюджетів країни в їх взаємодії.

Залежно від політико-адміністративного устрою країни бюджетна система може бути дво- і трирівневою. Унітарна держава має дворівневу бюджетну систему – державний і місцевий бюджети. Після проголошення державної незалежності Україна декларується як унітарна держава, хоча й має автономну республіку Крим, уряд якої складає і затверджує свій бюджет через власні виборчі органи. Тому її бюджетна система стала змішаною, частково триступінчастою (бо усі інші ланки бюджетної системи двоступінчасті).

Конкретніше **бюджетна система України** – це сукупність бюджетів таких рівнів: державного; бюджету Автономної Республіки Крим; обласних; бюджетів міст Києва та Севастополя; міських бюджетів; районних; районних бюджетів у містах; сільських та селищних.

Усі бюджети разом утворюють **консолідований бюджет**, але кожний

виконується окремо.

Моделі фінансових відносин. За послідовністю розподілу та рівнем державної централізації ВВП виокремлюють *фінансові моделі*: *ринкову* (первинний розподіл НД здійснюється між власниками капіталу – отримують прибуток і робітниками – отримують зарплату, держава отримує доходи – через перерозподіл) і *командно-адміністративну* (переважну частину доходів держава отримує у процесі первинного розподілу НД). У межах фінансової моделі ринкової економіки умовно виокремлюють *американську, західноєвропейську та скандинавську моделі* (табл. 9.1)

Таблиця 9.1

**Особливості основних моделей у межах фінансової моделі
ринкової економіки**

№ п/п	Моделі ринкової економіки	Рівень самозабезпечення або самофінансування суб'єктів ринкових відносин	Рівень бюджетної централізації ВВП (%)	Участь держави у розв'язуванні соціальних проблем
1	Американська	Максимальний (на основі примусової фінансової стимуляції)	25-30 (незначний)	Мінімальна
2	Західноєвропейська	Середній	35-45 (середній)	Помірна
3	Скандинавська	Максимальний на основі високого рівня ВВП на душу населення	50-60 (високий)	Максимальна

5.Державний бюджет, його сутність, структура. Бюджетний дефіцит і державний борг.

Державний бюджет – головний фінансовий план держави. Це кошторис щорічних доходів і видатків держави, заздалегідь розроблений урядом і затверджений законом.

Сутність державного бюджету реалізується через такі його функції: фінансову, розподільчу, контролюючу, стимулюючу, соціальну.

Структура державного бюджету. За своєю структурою державний бюджет складається з двох головних взаємопов'язаних частин: *доходної*, яка містить перелік надходжень, і *видаткової*, яка об'єднує державні видатки.

Форми виплат із державного бюджету: асигнування, субсидії, субвенції, дотації. Надання бюджетних засобів підприємствам, установам та організаціям для повного або часткового покриття їхніх витрат на заходи, передбачені бюджетом, називають *бюджетним фінансуванням*.

Принципи бюджетного фінансування:

Загальні принципи, які стосуються всіх бюджетних засобів: 1) цільовий характер; 2) нормування; 3) облік використання раніше відпущених бюджетних асигнувань;

Бюджетний дефіцит. За станом співвідношення доходів і витрат розрізняють державний бюджет: *нормальний (збалансований)*, коли надходження і видатки бюджету врівноважені; *дефіцитний*, коли видатки перевищують доходи; *профіцитний*, коли доходи перевищують видатки.

Причинами бюджетного дефіциту можуть бути: а) спад суспільного виробництва і зростання граничних витрат; б) емісія грошей, не забезпечених товарами; в) невиправдано «роздуті» соціальні програми; г) надмірні витрати на

фінансування військово-промислового комплексу; д) великомасштабний оборот «тіньового» капіталу.

Бюджетний дефіцит класифікують за трьома ознаками:

1) *за причинами виникнення* бюджетний дефіцит можна розділити на наступні категорії: циклічний, структурний, операційний, первинний, квазіфіскальний свідомий і вимушений;

2) *за формами прояву*: відкритий (офіційно зафіксований) і прихований, який характерний для України, і проявляється у невчасному та (або) неповному фінансуванні бюджетної сфери економіки;

3) *за напрямками дефіцитного фінансування*: пасивний (на поточні потреби) і активний (на інвестиції у високоефективні проекти).

Державний борг – це нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування дефіциту державного бюджету.

Він існує у таких основних формах: *внутрішній, зовнішній, короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий*.

Вплив державного боргу на економіку:

– *позитивний* – у фазі економічного спаду використання державних запозичень стимулює споживчий попит, збільшує рівень зайнятості населення, сприяє зростанню рівня доходів у суспільстві, стимулює економічне зростання;

– *негативний* – витіснення приватного капіталу, що обмежує економічне зростання, спричиняє до перерозподілу доходів на користь власників державних облігацій, зменшення обсягу споживчого попиту, збільшення податків для обслуговування державного боргу, перекладання відповідальності за погашення боргових зобов'язань на майбутні покоління тощо.

Держава може **рефінансувати** свій борг, тобто випустити нові боргові зобов'язання для розрахунку за старі борги. Інколи у випадку фінансової неспроможності держава вдається навіть до анулювання боргу.

6. Сутність, функції та види податків. Податкова система

Сутність і функції податків. Важливим інструментом фінансової системи виступають податки.

Податки як економічна категорія – це обов'язкові платежі до загальнодержавного і місцевих бюджетів юридичними і фізичними особами відповідно до чинного законодавства.

У сукупності чинні у країні податки, збори, інші обов'язкові платежі до бюджетів, форми, принципи та методи їхньої побудови, а також інститути та організації, що забезпечують їх вилучення, здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства утворюють **податкову систему**.

Повніше сутність податків і податкової системи виявляється у виконуваних ними функціях. Функції податків безпосередньо пов'язані з функціями фінансів (рис. 9.6).

Рис. 9.6. Функції податків

Елементи системи оподаткування: суб'єкт, об'єкт, джерело, принципи оподаткування.

Трансформаційні процеси у перехідній економіці України на початку 90-х років спричинили створення **національної податкової системи**, яка нині за своїм складом та структурою подібна до податкових систем розвинутих європейських країн. Вона включає загальнодержавні та місцеві податки і збори, інші обов'язкові платежі фізичних і юридичних осіб.

Види податків. У різних країнах існує значна різноманітність податків. Проте можна здійснити **загальну класифікацію** (групування) видів податків за такими **шістьма ознаками**:

1) за рівнями оподаткування – податки на доходи фізичних і юридичних осіб, податки на майно, податки на споживання;

3) за формою оподаткування – прямі з доходів фізичних осіб, на прибуток підприємств, з власників майна і непрямі (опосередковані) податки (ПДВ, акцизи, фіскальні монополійні податки, мита);

4) за способом визначення розміру податку – пропорційні, прогресивні, регресивні тверді податки;

5) за порядком використання – загальні і специфічні податки;

Основними видами податків у розвинутих країнах світу є особистий прибутковий податок з громадян, податок на додану вартість, податок на прибутки корпорацій та податок на соціальне страхування.

Прибутковий податок із заробітної плати типового працівника у деяких передових країнах світу вилучають від 26 до 35%. Максимальна його ставка у США складає 36,9%, Швеції – 86%, Японії – 50%, Німеччині – 53% [9, с. 236]. В Україні тривалий час застосовувалась прогресивна шкала прибуткового податку з громадян 10-40%. З 2004 р. Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» (2003 р.) встановлено за єдину перехідну ставку 13%, а з 2007 р. її збільшено до 15%.

Податок на прибуток корпорацій у різних країнах коливається від 30 до 60%. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (2003 р.) з 2004 р. замість податку на рівні 30% встановлено його ставку 25%.

Податок на додану вартість (різницю між виторгом підприємства і вартістю матеріалів і сировини, куплених у постачальників) у структурі доходів держбюджету складає у розвинутих країнах світу від 14 до 20%. Однак чимало країн зовсім не

використовують цей вид податку в податковій практиці. Ставка цього податку в Україні становить 20%. Вважається оптимальне значення 12% (В. Лановий).

Податки на соціальне страхування з фізичних і юридичних осіб спрямовуються на фінансування соціальних програм. Їх питома вага у розвинутих країнах світу наприкінці 90-х років становила до 24%. Частка податків, зборів і платежів на соціальне страхування у ВВП України одна із найвищих у світі – становить майже 50%. У Концепції реформування податкової системи, розробленої групою вчених під керівництвом В. Ланового, передбачається введення єдиного соціального внеску за оптимальною ставкою 25 замість 37%.

Крива Лаффера. Науково-теоретичним обґрунтуванням зниження податкового навантаження і пожвавлення економіки є крива американського економіста Артура Лаффера (*англ. laffer curve*). Вона показує зв'язок між податковими ставками і обсягом податкових надходжень, виявляє таку податкову ставку (від нульової до 100%-ної), при якій ($m\%$) податкові надходження досягають максимуму M (рис. 9.7). За дотримання законодавцями меж податкового тиску, окреслених кривою Лаффера, податки не матимуть негативного впливу на виробничо-господарську діяльність підприємств, суб'єктам господарювання залишається достатньо коштів для здійснення нормального інвестиційного процесу і стимулювання високопродуктивної праці. І навпаки, перевищення «забороненої зони» граничного рівня податкових ставок на доходи підприємств дестимулюватиме творчо-продуктивну виробничо-підприємницьку діяльність, спричинятиме зростання цін і масову несплату податків, розширення «тіньової» економіки. Відтак, державні податкові надходження фактично зменшуватимуться, навіть якщо податкові ставки збільшуватимуться.

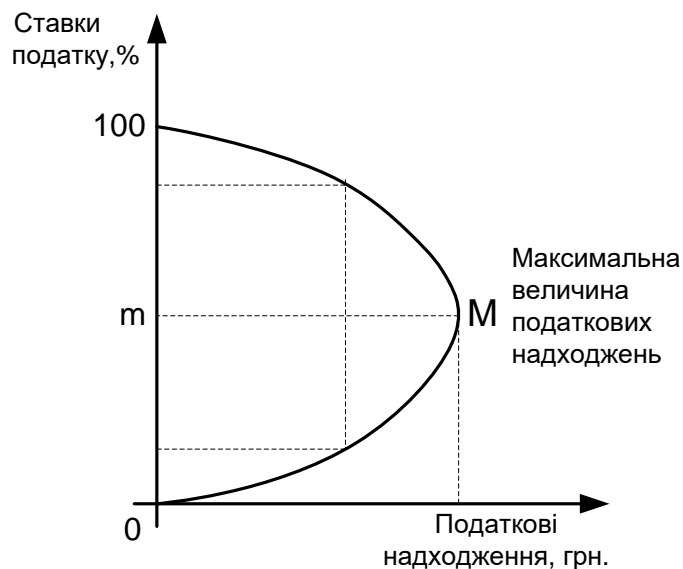

Рис. 9.7. Крива Лаффера

Світовий досвід показує, що економіка найкраще функціонує при оподаткуванні прибутку по ставці 10-12%. При ставці менше 10% накопичення капіталу відбувається швидше, ніж створюються умови для ефективного його використання. Ставки податку у 20-30% забезпечують темпи економічного зростання 3-6% на рік. Якщо ж ставка податку на прибуток перевищує 30-50% то підривається економічний інтерес виробників, звужується фінансова база для інвестування.

7. Банки, їхні функції та види. Банківська система

Виникнення і сутність банків. Банки виникають на основі розвинутих товарно-грошових відносин за феодалізму, але зародки банківської справи з'являються ще у рабовласницькому суспільстві, коли грецькі корпорації жерців та храми зберігали величезні грошові багатства, коштовні метали, інші цінності і кредитували передусім королів і феодалів

Термін «банк» походить від італійського слова «*banca*» (стіл, лавка, на яких середньовічні міняйли розкладали монети для обміну). Внаслідок процесу історичного розвитку ринкових відносин і зокрема банківської справи поняття «банк» постійно наповнювалось елементами нового економічного змісту.

У сучасній економічній теорії сутність цієї категорії трактується по різному. Найбільш поширеними є типові визначення поняття банку з точки зору банківської справи і політекономічного аспекті.

У «Банківській енциклопедії» **банки** визначаються як «... *установи, що акумулюють грошові кошти і нагромадження, надають кредити, здійснюють грошові розрахунки, облік векселів, емісію грошей та цінних паперів, операції з золотом, іноземною валютою та інші функції*».

У політекономічному аспекті **банк** – це *особливий фінансовий інститут*, який виконує низку базових функцій, при здійсненні яких, а також з приводу привласнення наявних у нього активів між різними суб'єктами виникає певна сукупність виробничих відносин (відносин економічної власності).

Сучасні уявлення про сутність банків визначають його як *автономне, незалежне, комерційне підприємство* по формуванню платіжних засобів, наданню різноманітних фінансових послуг, проведенню грошово-кредитної політики ринкового господарства.

Базові функції банків:

- 1) мобілізація тимчасово вільних грошових коштів;
- 2) перерозподіл акумульованих коштів та надання кредитів;
- 3) здійснення розрахунків між економічними суб'єктами або посередництво у платежах і розрахунках;
- 4) регулювання грошового обігу;
- 5) облік векселів, емісія грошей та цінних паперів;
- 6) операції з золотом, іноземною валютою тощо.

Види банків і банківська система. Залежно від критеріїв класифікації банки поділяються на різні види. *З точки зору форм економічної власності* – державні, приватні (в руках окремої особи), акціонерні, кооперативні, муніципальні, комунальні, змішані (державний капітал поєднується з іншими формами), міждержавні банки. *Залежно від функцій та характеру виконуваних операцій* – емісійні, комерційні, інвестиційні, ощадні, іпотечні, зовнішньоторговельні та інші банки. *Залежно від видів господарської діяльності* – промислові, сільськогосподарські, торговельні, зовнішньоторговельні банки.

Усі банки, як фінансові установи організаційно і функціонально упорядковані в банківську систему.

Банківська система – сукупність різних видів банків та кредитно-фінансових установ у їх взаємозв'язку та взаємодії, діяльність яких законодавчо визначена.

Розрізняють *дворівневу банківську систему* (складається з центрального банку і комерційних банків), *централізовану однорівневу* (банківська система в колишньому

СРСР, що складалася з Державного банку, Будівельного банку і Зовнішньоторговельного банку та сукупності ощадних кас) і *децентралізовану* (Федеральна резервна система США, яку очолюють 12 резервних банків, входять до неї близько 40% комерційних банків, а інші працюють на принципах вільної конкуренції).

Банківська система України має дворівневу побудову: на першому рівні створений у вересні 1991 р. Національний банк України (НБУ), на другому - мережа комерційних банків.

У загальному вигляді *інституціональну структуру банківської системи* можна представити таким чином: **центральный банк; комерційні банки; спеціалізовані банківські установи** (іпотечні, зовнішньоторговельні, ощадні банки тощо); **небанківські фінансово-кредитні установи** (страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії і т ін.).

Центральний банк (в Україні - НБУ) – це державна установа, яка є головною ланкою фінансово-кредитної системи. Його ще називають «банком банків», виходячи із завдань та функцій, які він виконує.

Функції центрального банку: розробка та реалізація грошово-кредитної політики, забезпечення стабільності грошової системи; монопольна емісія готівкових грошей; емісія безготівкових грошей; збереження золотовалютних резервів країни і здійснення операцій щодо їх розміщення; акумуляція та зберігання касових резервів комерційних банків; кредитування комерційних банків у період економічних труднощів; виконання кредитних та розрахункових операцій на потребу уряду; контроль над банківською системою; визначення курсу національної грошової одиниці щодо валют інших країн.

Комерційні банки є основою кредитної системи. За способом формування статутного капіталу розрізняють комерційні банки приватні, державні, без участі держави, з участю держави, з участю іноземного капіталу тощо. Найбільшого поширення набула така організаційно-правова форма комерційних банків, як акціонерна.

Залежно від обсягу операцій, які виконують комерційні банки, їх поділяють на: **універсальні** (здійснюють усі операції) та **спеціалізовані** (виконують менший обсяг операцій, обслуговують певну галузь чи сферу економічної діяльності або групу клієнтів). За територією діяльності вони бувають міжнародні, національні, регіональні.

Функції комерційних банків: ведення поточних рахунків (акумуляція безстрокових депозитів); акумуляція строкових депозитів вкладників; видача грошових засобів з рахунків; перерахування з одного рахунка на інший; розміщення акумульованих грошових засобів шляхом надання кредитів, купівлі-продажу цінних паперів; продукування кредитних грошей шляхом мультиплікації банківських депозитів та ін.

Свої **функції** комерційні банки виконують у трьох взаємопов'язаних операціях: *активних, пасивних і посередницьких* (рис. 13.7).

Банківський прибуток. Діяльність банків має ґрунтуватися на повному комерційному розрахунку і самофінансуванні. За своєю структурою використовувані банківські ресурси поділяються на **власний капітал** (первинний акціонерний, нагромаджений за рахунок капіталізації частини банківського прибутку, резерви) і **залучений капітал** (депозити клієнтів, заощаджу вальні внески, залучені кредитні кошти, засоби отримані від емісії та розміщення цінних паперів банку).

Співвідношення між власним і залученим капіталом банків повинно бути не меншим 1:10 (для 24 країн ОЕСР згідно з Базельською угодою –9,2%), хоча в деяких розвинутих країнах воно сягає 1:100.

Однією із основних цілей діяльності комерційних банків є отримання прибутку. **Банківський прибуток** являє собою різницю між відсотками на вкладений капітал і витратами банку. Витрати поділяються на *постійні* (зарплата, амортизація, охорона, канцелярські приладдя) і *змінні* (виплата відсотків на вклади, депозити, міжбанківські кредити). Прибутковість банку *оцінюють за нормою банківського прибутку* (P'_b), яка визначається відношенням чистого прибутку (P_q) до власного капіталу (K_b) за формулою:

$$P'_b = \frac{P_q}{K_b} \times 100\% \quad (9.1)$$

Банківська система є складовою фінансово-кредитної системи і виконує основну функцію кредитування.

Рис.9.8. Функції операцій комерційних банків

Кредит: необхідність, сутність, основні джерела і форми. Кредитна система

Необхідність і сутність кредиту. Необхідність кредиту в ринковій економіці обумовлена самою природою капіталу і закономірностями його кругообігу і обігу в процесі відтворення. У процесі кредитування відбувається рух тимчасово вільних коштів до господарських суб'єктів, які їх потребують. Кредит необхідний як еластичний механізм, призначений для переливання вільного капіталу з одних галузей в інші й зрівняння норми прибутку між ними. Крім того, кредит дозволяє долати обмеженість індивідуального капіталу на шляху його зростання як складової суспільного капіталу.

За своєю сутністю **кредит** (лат. *credo* – вірю, довіряю; *creditum* – позика, борг) – це система відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на основі повернення та платності у формі позичкового відсотка.

Функції і принципи кредиту. Кредит виконує такі **функції**: акумулює і

мобілізує тимчасово вільний грошовий капітал; 2) перерозподіляє грошовий капітал між сферами, галузями, регіонами, підприємствами, які мають тимчасову потребу використання запозичених грошових засобів; 3) кредитні установи емісійно створюють нові платіжні засоби; 4) економить витрати обігу і часу; 5) підвищує рівень концентрації та централізації виробництва і капіталу; 6) прискорює НТП та інноваційні процеси; 7) є важливим засобом державного (грошово-кредитного) регулювання економіки.

Кредитна діяльність здійснюється на основі певних принципів, а саме: забезпеченості; повернення, строковості та платності; цільовий характер; поєднання інтересів кредитора та позичальника; самостійності комерційних банків в проведенні кредитних операцій.

Основні джерела кредиту. Найважливішими **джерелами кредиту** є: 1) засоби, які нагромаджуються в амортизаційному фонді на підприємстві й призначені для відновлення основного капіталу; 2) частина оборотного капіталу, яка звільняється за розбіжності продажу товарів, з одного боку, і купівлі сировини, матеріалів тощо – з іншого; 3) частина тимчасово вільного оборотного капіталу, яка з'являється з часу отримання підприємством коштів від реалізації власної продукції та виплати заробітної плати; 4) частина отриманого прибутку, яка спрямовується на розширення виробництва, тобто частина капіталізованої додаткової вартості; 5) доходи і заощадження населення, які акумулюються на рахунках у банках.

Перетворення кредиту на кредитну систему здійснюється у процесі розвитку основних форм кредиту.

Форми кредиту. **Форма кредиту** – певна організація кредитних відносин, обумовлена особливістю їх об'єктів і суб'єктів.

Відповідно до специфіки об'єктів і суб'єктів кредитування кредит існує в таких конкретних формах: комерційний, банківський, споживчий, іпотечний, державний, міжнародний. Серед усіх форм кредиту центральне місце посідає банківський кредит.

Кредитна система і кредитний механізм. Кредитна система є функціонально особливою підсистемою ринкового господарства, яка опосередковує процес формування капіталу, його рух між господарюючими суб'єктами та різними секторами економіки.

З погляду економічної форми **кредитна система – це сукупність кредитних відносин і кредитних інститутів, які технічно і організаційно забезпечують різноманітні форми кредиту й методи кредитування.**

Реалізуючи свою кредитну політику, спрямовану на досягнення певних економічних цілей на мікро- та макроекономічному рівнях, держава спирається на інституційну структуру кредитної системи і кредитний механізм.

Окремі українські економісти схильні вважати кредитний механізм як такий, що властивий тільки командно-адміністративній економіці. У навчальному посібнику «Політична економія» за редакцією В.О. Рибалкіна, В.Г. Бодрова **кредитний механізм** правомірно розглядається категорією, адекватною соціально-ринковому господарству і визначається як **сукупність принципів, організаційних форм, правил і методів, які регулюються законодавством країни і забезпечують необхідні умови для функціонування системи кредитних відносин.**

За **інституційною структурою кредитна система** складається з банківської системи, до якої входять центральний (емісійний) банк і комерційні банки (універсальні і спеціалізовані – інвестиційні, інноваційні, іпотечні, ощадні, облікові) та спеціалізованих кредитно-фінансових інститут, до яких входять ощадні каси,

страхові компанії, фонди соціального страхування, пенсійні фонди; фінансові, лізингові, брокерсько-дилерські, факторингові компанії; кредитні спілки, ломбарди, розрахункові центри.

Функціонування кредитної системи є необхідною умовою ефективної організації кредиту як форми економічних відносин і невід'ємного елементу процесу розширеного відтворення.